

PEDAQOĞİKA

UOT 377

**İBTİDAİ MƏKTƏBDƏ ANA DİLİ DƏRSLİKLƏRİNİN
ƏSAS DİL BACARIQLARINA TÖHFƏSİ**

Ali Hidayet KADEMLİ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 13 avqust 2023; çapa qəbul edilmişdir: 5 sentyabr 2023; online-da çap edilmişdir: 27 sentyabr 2023.

Received: 13th of August, 2023; accepted: 5th of September, 2023; published online: 27th of September, 2023.

Açar sözlər: *doğma dil təhsili, ibtidai məktəb, əsas dil bacarıqları, şagird, komponent, ünsiyyət*

Giriş

Ana dilinin tədrisinin əsas məqsədi şagirdlərin əsas dil bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Bu məqsədlə bu kurslara tələbələrin oxu, dinləmə, danışma, yazma və qrammatika bacarıqlarını dəstəkləyən kurikulum və materiallar daxildir. Bu siniflərin aşkar məqsədləri ilə yanaşı bəzi aşkar olmayan məqsədləri də var və istifadə olunacaq materiallar bu məqsədlərlə yanaşı, aşkar məqsədlərə xidmət etmək üçün seçilir. Bunlara misal olaraq, mədəni dəyərlərin ötürülməsi və istehsalı, tələbələrin ictimailəşdirilməsi, demokratik ruhlu insanların, texnoloji cəhətdən savadlı və ətraf mühitə həssas fərdlərin yetişdirilməsi sayə biləri [7].

2000-ci illərin əvvəllərindən ətraf mühit problemlərinin artması və dünyanın gələcəyi ilə bağlı narahatlıqlar səbəbindən ətraf mühitə həssas fərdlərin yetişdirilməsinə təcili zərurət yaranmışdır. Bu zərurət bir çox ölkələrdə ana dili kurikulumlarına və digər təhsil siyasətlərinə də təsir göstərmişdir. Bundan əlavə, bəzi tədqiqatlar dil dərslərində elmi və ekoloji mətnlərdən istifadənin təsirlərini müəyyən etməyə çalışmışdır [21]. Milli təhsil siyasəti ölkələrin sosial, mədəni, iqtisadi və intellektual strukturu ilə birbaşa bağlıdır.** O, təcrübə və sənədlər kimi elementlərdə təcəssüm olunur və kurikulum vasitəsilə məktəblərdə, siniflərdə və dərslərdə əks olunur. Proqram kursun məqsədlərini, məqsədə çatmaq üçün mövzuları, ölçmə və qiymətləndirmə prinsiplərini özündə əks etdirən sənədlər toplusudur [3]. Kurikulum kurslar üçün əsas əhəmiyyət kəsb etsə də, əhəmiyyət baxımından dərslilər ondan sonra gəlir [4]. Proqramlar həmçinin tələbələrə təlim nəticələrinə nail olmaqda, təlim-tədris proseslərinin uğurunda və maraqlı tərəflərin təhsil proseslərindən məmnunluğunun təmin edilməsində böyük rol oynayır. Buna görə də kurikulumlar tərtib edilərkən tələbə qrupunun inkişaf xüsusiyyətləri, maraq və tələbatları, yaş meylləri və mövcud texnoloji inkişaf nəzərə alınmalıdır.

Doğma dil fərdlərin məktəbə başlamazdan əvvəl yaxın ətraflarından qeyri-rəsmi şəkildə öyrəndikləri dildir. Evdə və yaxın ətrafda geniş istifadə olunur. Ana dili bir millətin varlığının səbəbidir: Öz dili olan millətlərin varlığını davam etdirdiyi, dilini itirən millətlərin yoxa çıxması tarixi bir həqiqətdir [1]. Bundan əlavə, ana dilindən səmərəli və funksional şəkildə istifadə etmək fərdlərə gündəlik işlərini yerinə yetirməyə və sosial və

* doktorant, Bakı Slavyan Universiteti
e-mail: alikademli2834@gmail.com

demokratik həyatda iştirak etməyə kömək edir [2]. Ana dilinizdən səmərəli istifadə fərdlərə akademik və gündəlik həyatlarında bir çox faydalar təmin edir. Bəzi araşdırmalar göstərir ki, ana dilində əsas dil bacarıqlarına yiyələnmək riyaziyyat, xarici dillər və təbiət elmləri sahələrdə uğur qazandırır. Bu səbəbdən ana dili təhsili fərdi, sosial və milli ölçüləri ilə kritik əhəmiyyət kəsb edən bir sahədir.

Ana dilindən səmərəli istifadə etmək üçün dörd əsas dil bacarıqlarına (oxu, yazma, dinləmə və danışma) sahib olmaq lazımdır. Əsas dil bacarıqlarına yiyələnmək ana dilini yaxşı öyrənməyin həm səbəbi, həm də nəticəsidir. Buna görə də, əsas dil bacarıqlarının öyrədilməsində vahid yanaşma tətbiq edilməlidir. Bu dörd bacarıqdan birinin düzgün və ya zəif inkişafı digər bacarıqlara mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən ana dili dərsləri dörd əsas bacarığın hamısını bərabər şəkildə əhatə etməlidir [8]. Bunun üçün yaxşı planlaşdırılmış ana dili təhsil proqramlarına ehtiyac var ki, bu da tələbələri həvəsləndirə və dörd əsas bacarığın bərabər şəkildə öyrədilməsini təmin edə bilər.

1. Sınıflar üzrə əsas dil bacarıqlarına töhfələr

Türk proqramında mövzular dərslər boyu təkrarlanır. Bunlar fəzilətlər, milli mədəniyyət, milli mübarizə və Atatürk, fərd və cəmiyyət, mütaliə mədəniyyəti, ünsiyyət, hüquq və azadlıqlar, şəxsi inkişaf, elm və texnologiya, sağlamlıq və idman, zaman və məkan, duyğular, təbiət və kainat, incəsənət, vətəndaşlıq və uşaqların xəyal dünyası[15]. Bütün sinif səviyyələrində 8 mövzu və hər mövzu üçün 4 mətn istifadə olunur. Bu mətnlərdən 3-ü oxu mətnləri, 1-i isə dinləmə/izləmə mətnləridir. Beləliklə, bütün kitablarda ümumilikdə 32 oxuma və dinləmə/izləmə mətnindən istifadə edilmişdir. Mətn növləri 3 əsas forma altında qruplaşdırılır: informativ, izahlı və poetik. 2019-cu ildə tətbiq edilən Türk Dili Tədris Proqramında hər bir bacarıq sahəsi və hər sinif üçün hədəflənən nailiyyətlər ətrafında şəkildə verilir. Bütün məktəblər bu proqramı həyata keçirir və proqramda müəyyən edilmiş məqsədlərə uyğun olaraq tədris materialları hazırlayır [16]. 1-ci sinif, 2-ci sinif, 3-cü sinif və 4-cü sinif türk dili kurikulumunun (Milli Təhsil Nazirliyinin 2019-cu ildə nəşr etdiyi "İbtidai Təhsil Türkcə Dərsinin Tədris Proqramı"na əsasən) hədəf nailiyyətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilib.

1.1. 1-ci sinif türk dili proqramı

1-ci sinifdə oxuyan uşaqlar dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirdikcə təbii və qeyri-təbii səsləri ayırmağı öyrənirlər. Şagirdlər hər fə uyğun gələn səsləri ayırd edə bilirlər. Şagirdlər vizual görüntülərə baxaraq, oxuyacaqları və ya dinləyəcəkləri mətnin mənasını təxmin edə bilirlər. Şagirdlər dinlədiklərinin mövzusunu müəyyənləşdirə və suallara müvafiq cavab verə bilirlər. Onlar şifahi göstərişlərə və dinləmə strategiyalarına əməl edə bilirlər. Şifahi olmayan mesajları başa düşürlər. Danışmaq üçün sözlərdən düzgün istifadə edirlər. Mövzunun konteksti verildikdə danışmaq strategiyalarını tətbiq etməklə onlar spontan nitq yarada və mövzular haqqında danışa bilirlər. Oxu bölməsi iki hissəyə bölünür: oxuya hazırlıq və səliss oxu. Hecaları və sözləri oxuya bilirlər. Qısa və asan mətnləri oxuya, düzgün işarələrinə, vurğu və intonasiyaya diqqət yetirə bilirlər. Onlar müxtəlif əlyazma mətnləri oxuya bilirlər. Sözlərin əks mənalarını təxmin edə, şəkillərlə bağlı suallara cavab verə, mətnin məzmununu şəkillərdən təxmin edə bilirlər. Mətnləri başa düşə və mətnlərlə bağlı anlama suallarına müvafiq cavab verə bilirlər. Onlar mətnə uyğun başlığı tapa, rəqəm və simvolların mənasını anlamaq üçün uyğun formada şəkil çəkmə və yazma bacarıqlarını istifadə edirlər. Hecaları, sözləri və rəqəmləri düzgün yazma bacarıqlarını istifadə edirlər. Verilmiş şəkillərə aid sözlər yazma bacarıqlarını istifadə edirlər. Sözlər və cümlələr arasında uyğun boşluqları buraxma bacarıqlarını istifadə edirlər. Yazılarında böyük hərflərdən və düzgün işarələrdən düzgün istifadə edə bilirlər. Yazılarını vizual olaraq dəstəkləyə və yazdıqlarını yenidən nəzərdən keçirə / düzəldə bilirlər [16].

1.2. 2-ci sinif türk dili proqramı

2-ci sinifdə şagirdlər əyani vasitələrdən mətnin mövzusunı proqnozlaşdırmaqla yanaşı, əyani görüntülərdən də hadisənin inkişafını və nəticəsini proqnozlaşdırmaqla bilirlər. Bu sinifdə şagirdlər eşitdikləri mətni təkrar danışa, eşitdikləri mətnlərin mövzularını müəyyənləşdirə, eşitdikləri mətnlərlə bağlı suallara cavab verə, müxtəlif adlar təklif edə, şifahi göstərişlərə əməl edə, şifahi olmayan mesajları anlamaq bilirlər. Danışmağa gəldikdə isə söz ehtiyatından düzgün istifadə edə, kortəbii danışa, müəyyən bir mövzu haqqında müəyyən çərçivədə danışa, danışmaq strategiyalarını tətbiq edə bilər. Oxumaq üçün hədəflənən bacarıqlar səlis oxumaq, lüğətin mənimsənilməsi və başa düşməkdir. Oxu materiallarının əsas hissələrini başa düşə və durğu işarələrinə, vurğu və intonasiyaya diqqət yetirərək oxuya bilər. Şeir oxuya bilər. Onlar müxtəlif yazı üslublarında əl ilə yazılmış mətnləri oxuya bilər. Şəkillərdən naməlum sözlərin mənalarını təxmin edə bilər. Sözlərin antonim və sinonimlərini tapa bilər. Onlar mətnin ümumi mənasını başa düşə bilər. Oxuduqları mətnlərlə bağlı suallara cavab verə bilər. Onlar mətn üçün uyğun başlıq tapa bilər, müxtəlif mətn növlərini tanıya bilər, hekayənin elementlərini müəyyən edə və yazılı təlimatları başa düşə bilər. Onlar həmçinin simvolların, formaların və işarələrin mənasını anlamaq bilirlər. Yazıya gəlincə, mənalı və düzgün cümlələr yazmaq bilirlər. Onlar şeirlər və qısa mətnlər yazmaq bilirlər. Yazılarını vizual olaraq dəstəkləyə bilər. Onlar məqalələrinə uyğun başlıq tapa bilər. Onlar düzgün yerlərdə böyük hərflərdən və durğu işarələrindən istifadə edə bilər, öz orfoqrafik səhvlərini düzəldə bilər. Sual işarələrindən düzgün istifadə edə bilər. Onlar yazı strategiyalarını tətbiq edə bilər [16].

1.3. 3-cü sinif türk dili proqramı

3-cü sinifdə şagirdlər dinləyəcəkləri mətnin mövzusunı müəyyən edə bilər, bir hekayədə nə olacağını təxmin edə bilər. Onlar eşitdikləri hekayənin mövzusunı müəyyən edə, öz fikirlərini ifadə edə bilər. Dinlədiklərini izah edə bilər. Onlar hadisələr, personajlar və vəziyyət (kim, harada, nə, necə) haqqında suallar verə bilər. Onlar dinləmək və cavab verməklə bağlı nəzakət qaydalarına əməl edə bilər. Danışmaq baxımından onlar əvvəlki dərslərdə qazandıqları bacarıqlarla yanaşı, sinif müzakirələrində də iştirak edə bilər. Onlar başqalarına müraciət edə və lazımı şəkildə cavab verə bilər, başqalarının sözünü kəsməmək qaydalarını bilir, başqalarının sözünü bitirməsini gözləyə bilər və nə vaxt dönüş edəcəyini bilir. Oxumaq üçün mətndəki atalar sözlərini başa düşə və mənaları ilə mətnlərdən sözlərin siyahısını yarada bilər. Əvvəllər əldə edilmiş bacarıqlara əlavə olaraq, onlar həmçinin e-poçt və sosial media məzmununu (dəvətnamələr, təşəkkür mesajları və s.) başa düşə bilər. Onlar mətnə real və xəyali elementləri ayırmağa bilər. Oxuduqları haqqında nəticə çıxara bilər. Mətnə verilən müxtəlif problemlərin həll yollarını tapa bilər. Oxuduqları mətnin məzmununu vizual elementlərlə əlaqələndirə bilər. Təsvir və mövzu arasındakı əlaqə vurğulanır. Onlar fiqurların, simvolların, işarələrin, rəqəmlərin və yazılı göstərişlərin mənasını başa düşə bilər. Onlar xəritələr, reklamlar, afişalar, məhsul etiketləri və istifadəçi təlimatları kimi materiallardan faydalana bilər. Cədvəl və qrafiklərdə məlumatla bağlı suallara cavab verə bilər. Onlar məktublar və qısa xatirələr yazmaq bilirlər. Hadisələri ardıcılıqla yazma, hiss və düşüncələrini ifadə edə bilər. Onlar təlimatlara uyğun olaraq formaları doldurmaq bilirlər. Lazım olduqda böyük hərflərdən və durğu işarələrindən istifadə edə bilər. Şagirdlərə sinifdə yazdıqlarını oxumaq və məktəbdə və ya sinfin bülleten lövhəsində nümayiş etdirmək tövsiyə olunur. Onlar struktur xüsusiyyətlərinə uyğun məktub yazmaq bilirlər. Şagirdlərin yazılarında əsas və əlavə elementlərə diqqət yetirməklə məktub yazmaq imkanı yaradılır. Sözlər arasında uyğun boşluqlar qoymaqla tələbələrin diqqətli, oxunaqlı və düzgün yazması təmin edilir [16].

1.4. 4-cü sinif türk dili proqramı

Dördüncü sinifdə şagirdlərin yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur və media məzmununu izləmək və qiymətləndirmək, rəqəmsal məzmunundan istifadə etmək kimi müxtəlif əlavə bacarıqlar da əlavə olunur. 4-cü sinifdə nəzərdə tutulan bacarıqlar üçün 1-ci, 2-ci və 3-cü siniflərdə nəzərdə tutulan bacarıqlar təkrarlanır və yeni bacarıqlar əlavə olunur. Media mətnləri (reklam, ictimai xidmət elanları və s.) nəzərdən keçirilir ki, tələbələr hədəf auditoriya və məqsəd haqqında nəticə çıxara bilsinlər. Şagirdlər dinlədikləri/baxdıqları məzmunun müxtəlif mətnlər arasında uyğunluq baxımından sorğulamağa təşviq edilir. Onlar dinləmə strategiyalarını tətbiq edə bilirlər. Oxuduqları haqqında nəticə çıxara bilirlər. Problemləri aşkar edə və bu problemlərin həlli yollarını inkişaf etdirə bilirlər. Onlar mətnə müəllimlərin nöqtəy-nəzərini müəyyən edə bilirlər. Onlar mətnlər və altından xətt çəkilmiş açar sözlər arasında müqayisə apara bilirlər. Rəqəmsal mətnlərin məzmununu başa düşə bilirlər. Onlar reklamlar, elanlar, müxtəlif növ mesajlar, səyahət bloqları, e-poçt və sosial media məzmunu yarada bilirlər. Broşurlar, jurnallar və qəzetlər kimi müxtəlif yazılı mənbələri qiymətləndirə bilirlər. Onlar mətni redaktə edə, durğu işarələrinə diqqət yetirə, bağlayıcıları uyğun yaza, qrammatik qaydalara fikir verə, verilmiş təlimatlara uyğun olaraq formaları doldura bilirlər. İxtisarlara yaza, mənalılarını öyrənə bilirlər. Onlar rəqəmləri düzgün yaza bilirlər. Yazılarında hərfi, məcazi və terminoloji mənalı sözlərdən istifadə edə bilirlər. Tələbələr öz yazı üslublarını yaratmağa və yazı strategiyalarını tətbiq etməyə təşviq edilir [16].

2. Dərslərlərin icmalı

Dərslərlər təhsil və təlim prosesinin ən əsas vasitəsi hesab olunur. Dərslərləri yalnız kursun bilik və bacarıqlarını ehtiva edən bir mənbə kimi görmək və qiymətləndirmək, aysberqin göründüyü kimi olduğunu söyləməyə bənzəyir. Beləliklə, "Dərslək nədir?" sualına tək cə dərslik deyil, həm də müxtəlif prizmadan cavab vermək dərsləyin nə üçün əsas vasitə olduğunu sübut etmək üçün kifayət edər. Dərsləyin diaxronik təriflərinə nəzər saldıqda, Brammerin tərifinə görə, dərslək ilk növbədə sinif və ya şagird-kitab-müəllim üçün nəzərdə tutulmuş, fənn haqqında ümumi qəbul edilmiş prinsiplərin aşkarlandığı əsas vasitədir. Dərslərlər müəllimlərin şagirdlərinə lazım olan şeyləri öyrətmək üçün müəyyən struktura əsaslanır. Başqa sözlə, dərslərlər uşaqlara böyüklərin nəyi bilmək istədiklərini söyləyir. Oğuzkana görə, dərslək müəyyən bir məktəb, sinif və kurs üçün müəyyən meyarlara görə yoxlanıldıqdan sonra əsas mənbə kimi müəllim və şagirdlərə tövsiyə olunan kitabdır [17]. Graves bildirir ki, dərslək formal təhsil kontekstində hər bir fənn üzrə mühüm və standart məlumat mənbəyi və təlim-tədris prosesi üçün effektiv vasitədir [11]. Hakkinenə görə, dərslərlər şagirdlərə müəyyən bir təhsil sahəsi haqqında əsas məlumatları çatdırmaq məqsədi daşıyan qeyri-bədii ədəbiyyat növüdür [12]. Garinger dərslərləri müəllimlər üçün əsas resurs, sinif fəaliyyəti üçün ilham mənbəyi, köməkçi materiallar mənbəyi və hətta kurrikulumun özü kimi müəyyən edir. Dərslərləri sosioloji baxımdan qiymətləndirən Kalmusa görə, dərslərlər bilik və dəyərləri gənc nəsillərə ötürmək və sosial nizamın davamlılığını, istehsalını və ya dəyişilməsini təmin etmək üçün istifadə olunan sosiallaşma vasitələridir [13].

Kılıç və Seven dərsləyi proqramın məqsəd və davranışlarının tələb etdiyi strategiyaları, metodları və texnikaları tətbiq etmək üçün uyğun bir vasitə kimi müəyyən etmişlər [14]. Ülper və Yalınkılıç dərslərlərin təhsil mühitlərində tədris fəaliyyətini həyata keçirmək üçün son dərəcə zəruri və vacib təhsil alətləri olduğunu bildirmişlər. Tertemiz və digərlərinin fikrincə, dərslərlər tələbələrin tədris-təlim prosesində, xüsusən də planlaşdırılmış təhsil təcrübələrində öyrənəcəklərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən mənbədir [6]. Dərslərlərə funksional nöqtəy-nəzərdən yanaşan Erbaş və başqaları bildirirlər ki,

dərslilər müəllimlərin kurikulumlarındakı fənləri və anlayışları başa düşmək və hazırlanmış proqramı praktikada tətbiq etmək üçün mühüm vasitədir [10]. Milli Təhsil Nazirliyinin Dərsliləri və Tədris Vasitələri Əsasnaməsində [15] dərslilik formal və qeyri-formal təhsil və təlim müəssisələrində tədris edilmək üçün şura tərəfindən təsdiq edilmiş kitaba istinad edir. Təriflərdən də görüldüyü kimi, dərslilik müəyyən bir kurikulumla uyğun hazırlanmış və müəllim-məzmun-şagird arasında düzgün və zəruri məlumat, bacarıq və ya dəyərlər mübadiləsini təmin edən ən əsas kurs vasitəsidir [9]. Dərslilik tədris proqramları ilə bağlı olduğu, hər mənada tərəflərin gözləntilərinə cavab verdiyi, kursun ümumi və konkret məqsədlərini qarşıladığı, milli təhsil siyasətinə uyğun hazırlandığı üçün kurslar üçün unikal vasitədir. Bu təriflərə əlavə olaraq, dərsliliklə maraqlanan maraqlı tərəflər üçün dərsliliyin nə olduğunu aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

1) Dövlət nöqteyi-nəzərindən dərslilik hazırlanacaq şəxslərin xüsusiyyətlərinin kodlaşdırıldığı, ixtisas çərçivəsinin tərtib olunduğu, norma və davranış nümunələrinin təqdim olunduğu ən əsas mənbədir [18]. Fərd və ya cəmiyyət nəyi, nə qədər və nə vaxt bilməli, hansı dəyərlərə sahib olmalıdır suallarına verilən cavablar dövlətin dərsliyə baxışını ortaya qoyur. 2) Milli Təhsil Nazirliyinin nöqteyi-nəzərindən dərslilik milli təhsil siyasətlərinə uyğun gələn və ümumilikdə təhsil və təlim prosesində iştirak edən hər bir fərd üçün mənimsənilmə, keyfiyyət və kəmiyyət baxımından bərabər imkanlar yaradan ən əsas mənbədir. 3) Təhsil proqramları təhsil fəaliyyəti çərçivəsində mövcud olan qeyri-məhdud biliyi və əlaqəli tətbiqləri məhdudlaşdıran ümumi strukturlardır; Hədəf auditoriyaya nə üçün, nə vaxt, nə qədər, nə qədər etibarlı və lazımlı məlumatların çatdırılmalı olduğunu və gözlənilən davranış dəyişikliklərinin nə olduğunu ortaya qoyur. Kurikulum üçün dərslilik özlüyündə ən əsas mənbədir, burada hər cür qaydalar, məqsədlər, metodlar və strategiyalar gözə çarpar və praktikaya çevrilir. Şəldən dərsliyi proqramın görünən ürəyi kimi görür. 4) Müəllim üçün dərslilik həm sinif praktikalarını istiqamətləndirən, həm də əməl olunacaq proqramı tamamlayan əsas mənbə kitabıdır. 5) Şagirdlər üçün dərslilik tədris prosesi haqqında məlumat verən, onların diqqətini dərslə və müəllimə yönəltməyə imkan verən ən əsas mənbədir. 6) Valideynlər üçün dərslilik uşaqlarının məktəbdəki günün nəticələri haqqında məlumat əldə etdikləri əsas mənbədir [18].

Siyahı müxtəlif maraqlı tərəflər baxımından genişləndirilə bilər. Bununla birlikdə, əlavə edilmiş təriflərdə belə, dərsliliyin ən əsas mənbə olduğuna dair qərar dəyişməz olacaqdır.

3. Dərsliliklərin məzmun xüsusiyyətlərinin təsiri

Dərsliliklərin məzmun xüsusiyyətləri kursun məqsədlərindən, mövzularından və təlim sahələrindən asılı olaraq dəyişir. Bu mənada riyaziyyat və ya sosial elmlər kursu üçün hazırlanan dərsliliyin əsas dil dərsliliyinin məzmun planlaşdırılması, bölmə və digər məzmun xüsusiyyətlərindən fərqli məzmun strukturuna malik olacağı gözlənilir. Çox-komponentli struktura malik olan dilin tədrisinin bu komponentləri özündə birləşdirən dərsliyi olmalıdır; Təhsilin keyfiyyəti və dil dərslilərinin uğurlu keçməsi üçün çox vacibdir. Ana dili dərsliliklərinin məzmun xüsusiyyətlərini iki əsas başlıq altında araşdırmaq mümkündür.

3.1. Ümumi məzmun vahidləri

Dərsliliklərin məzmununa hansı bölmələrin daxil olması ümumi məzmun təsnifatının predmetidir. Bu xüsusiyyətlərin bəziləri bütün dərsliliklər üçün keçərlidir, bəziləri yalnız dil kursları üçün keçərlidir. Dil təhsili üçün hazırlanan dərsliliklərin məzmun təsnifatına aşağıdakı vahidlər daxildir:

Ümumi bölmə: Bu bölmə kitabın təqdim olunduğu bölmədir. Buraya kitabın redaktorunun, müəllifin və digər rəsmi şəxslərin adı, nəşriyyəti, nəşr ili və nömrəsi, rəsmi

qurumlardan təsdiq məlumatları, ön söz, təşəkkürlər, məzmun siyahısı, rəqəm və qrafiklərin siyahısı, istifadə məlumatları kimi mühüm məlumatlar daxildir. Bundan əlavə, ölkəmizdəki dərslərlərin ümumi bölməsində Milli Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Dərslərlər və Tədris Vasitələri Əsasnaməsinə [15] uyğun olaraq ümumi bölməyə daxil edilməli olan milli elementlər var. Rəsmi Qəzet. Qəzet 12.09.2012-ci il tarixli, 28409 nömrəli. Türk Bayrağı, İstiqlal Marşı, Atatürkün Gənclərə Müraciəti və Mustafa Kamal Atatürkün portreti dərslərlərdə mütləq yer alması lazım olan milli ünsürlər sırasındadır və onların varlığına müvafiq qurumlar tərəfindən zəmanət verilir. Kitabın istifadəsi və Rəhbər Təlimat: Bu bölmə ümumi bölmənin bir hissəsi ola bilər və ya müstəqil olaraq qiymətləndirilə bilər. Bu bölmədə haqqında məlumat verilən amillərdən biri təşkilati sxem adlanır. Burada kitabın istifadəsində xüsusi məna kəsb edən ünsürlərin mənalari; Mətn, rəng, forma, şəkil və infoqrafika izah olunur. Təlim məqsədləri və ya nəticələri haqqında məlumat: Bu bölmə, tədris məqsədləri və ya təlim nəticələrinin dərslərlərdə vahid, mövzu və ya bölmə girişlərində maddələr kimi verildiyi bölmədir. Bu bölmə müvafiq bölmənin sonunda tələbəyə hansı davranışlara yiyələnəcəyi barədə ilkin məlumat verir.

Lügət, İndeks, Resurslar Bölməsi: Bu kateqoriyalarda lügət bölməsi; Dərslərlərin arxa səhifələrində sözlərin, ifadələrin və terminlərin mənalari özündə əks etdirən indeks bölməsi; Resurslar bölməsi insanların terminlərini və adlarını tapmağı asanlaşdırır; Kitabdakı nəzəri məlumatların, mətnlərin, şəkillərin və oxşar elementlərin haradan alındığını göstərən məlumatlar daxil edilmişdir. Əlavə Resurslar Bölməsi: Bu bölməyə kitabda və ya kursda əhatə olunmayan və ya daha çox məlumat və nümunə tələb edən mövzular daxildir. Müəllif-Şair Biblioqrafiyası: Kitabdakı mətni yaradan mətn yazarlarının bioqrafik məlumatları, bədii anlayışı və əsərləri kimi əsas məlumatlar ümumiyyətlə kitabın sonunda verilir. Türk Kursu Kurikulumuna görə, yazıçı və ya şairlərin tərcümeyihallarının daxil edilməsi dərslərin tələb olunan xüsusiyyətlərindəndir [16]. Qərarlar bölməsi: Kitabdakı bütün sualların və fəaliyyətlərin həlli burada tapılır. Bu bölmələrin kitaba daxil edilməsi tələbələrə özləri və ya özünüidarəetmə bacarıqlarından istifadə edərək öyrənməyə imkan verəcək. Həll bölməsi ana dili dərslərlərində çox yer almasa da, ümumiyyətlə, xarici dil tədrisi kitablarında əsas və ən çox ehtiyac duyulan hissələrdən biridir.

3.2. Strukturlaşdırılmış məzmun seqmentasiyası

Dil tədrisi üçün hazırlanan dərslərlərdə səkkiz bölmə strukturunu qeyd etmək olar: tematik, ümumi, bacarıqlara əsaslanan, funksional, qrammatik, xronoloji, mətn əsaslı və incəsənət. Bunlar təkcə dərslərin əsas strukturunu təşkil edə bilməz, həm də bir neçə dəfə və ya bir-birinin alt strukturu kimi istifadə oluna bilər. Məsələn, kitabın əsas strukturu həm tematik, həm də funksional/operativ ola bilər və ya onun əsas strukturu tematik və infrastruktur bacarıq əsaslı ola bilər. Təsnifatlar arasında yalnız mətn təsnifatının infrastruktur xüsusiyyətləri yoxdur. Tematik seqmentasiya: Mövzu “təhsil fəaliyyətinin əsası kimi qəbul edilən və təkrarlanan kurikulum, tədris vahidi, ideya və ya mövzu” kimi müəyyən edilir [5]. Mövzu əsasında hazırlanan dərslərlərdə əsas fənn və onun köməkçi alt mövzuları bütövlükdə düzülür. Mətn seqmentasiyası: Hər hansı bir mövzu, vahid və ya mövzudan asılı olmayaraq oxu mətnlərinin çeşidlənməsi ilə yaradılan seqmentləşdirmə xüsusiyyətidir. Mətdən əvvəl və sonrakı suallar, janr xüsusiyyətləri, qrammatik xüsusiyyətlər və orfoqrafiya araşdırmaları mətn təsnifatının alt bölmələri kimi verilmişdir. Ümumi seqmentləşdirmə: Ədəbi janrlar dərslərin seqmentləşdirilməsi üçün meyarlar təşkil edir. Dastanların, əfsanələrin, nağılların, romanların və digər ədəbi janrların xüsusiyyətləri və nümunələrinin ana dilindəki kitabları formalaşdırması ümumi təsnifatın aparıldığını göstərir. Mətn sualları, sözsünəslıq, janr xüsusiyyətləri və janrla bağlı yazı

tapşırıqları bu şəkildə yaradılmış dərsliklərin alt bölmələrini təşkil edir. Bu quruluşa daha çox ədəbiyyat kitablarında rast gəlmək mümkündür. Bacarıq əsaslı seqmentasiya: Oxuma, yazma, dinləmə və danışmadan ibarət dil tədrisinin vərdiş sahələrinə uyğun hazırlanan dərsliklər bacarıq əsaslıdır. Bu üslubda hazırlanan kitablarda əsas mövzu dil bilikləridir. Bu struktura daha çox xarici dil və ya ikinci dil tədrisi ilə bağlı dərsliklərdə rast gəlinir.

Funksional seqmentasiya: Dil tədrisi üsullarının şaxələndirildiyi müasir dünyada dilin effektiv tədrisi üsullarından biri olan tapşırıq əsasında tədris metodunun dərsliklərə nüfuz etməsi ilə formalaşan məzmun strukturudur. Ümumi izahat, arxa plan anlayışı və ya qavrayışı olan bir mövzuda təcrübə və istehsal etməyi hədəfləyən bu növ bölgüyə daha çox xarici dil və ya ikinci dil tədrisi üçün hazırlanan kitablarda rast gəlinir. Məsələn, yer və istiqamət adları ilə bağlı sözlər, anlayışlar, deyimlər və qrammatik qaydalar başa düşüldükdən sonra tələbələrə öz ölkələrində fərqli bir yeri, daha sonra bir yeri tanımaq üçün ssenari yazmağa imkan verən səhifələr açılır. Almaniyadakı alman dərsliklərindən başqa bir misal göstərmək olar. Dərslinin hər bir fəslə “Üç addımda öyrənin (Lernen in drei Schritte)” başlığı altında planlaşdırılıb. Birinci alt başlıq “Əsas Bölmə”dir və tələbələrə biliklərini nəzərdən keçirməyə və əsas səriştə sahəsini inkişaf etdirməyə imkan vermək məqsədi daşıyır. İkinci yarımbaşlıq “İnteqrasiya və Fərqləndirmə” adlanır və başqa bir səlahiyyət sahəsi ilə inteqrasiyanı təmin etmək məqsədi daşıyır. Üçüncü bölmənin adı, “Mümkün bir sinif və ya layihə hazırlayın” məlumat və şagird arasında harmoniya təmin etmək məqsədi daşıyır [20].

Qrammatik Seqmentasiya: Qrammatik mövzuların əsas mövzunu təşkil etdiyi seqmentləşdirmə növüdür. Bu tip seqmentləşdirmədə müəyyən bir sətərə əməl olunur. Qrammatik qaydanın misallarla izahı, onun oxşar və fərqli cəhətlərinin digər qayda və tapşırıqlarla üzə çıxarılması qrammatik bölmənin əsas strukturunu təşkil edir. Xarici dil tədrisi kitablarında və yalnız qrammatik qaydaları çatdıran kitablarda bu strukturun istifadəyə çox rast gəldiyi görünür. Xronoloji bölgü: Bu tip təsnifatda əsərlər yazıldığı tarixə görə sıralanır. Əsərdə sözsünaslıq, mətn sualları, dövrün dil və ədəbiyyat xüsusiyyətləri və mühüm inkişaf yer alır. Növlərin xüsusiyyətləri vacib deyil. Müəllif/ Şair Əsaslı Seqmentasiya: Müəllifin və ya şairlərin ədəbi xüsusiyyətlərini və əsas əsərlərini vurğulamaqla mətnlərin çeşidləndiyi bir seqmentasiya növüdür. Bu, xronoloji təsnifata bənzəyir, lakin əsasında tarix deyil, incəsənət durur.

Nəticə

Dərsliklər dil bacarıqları və öyrənmə sahələri çərçivəsində qiymətləndirildikdə, demək olar ki, bütün kitabların oxu mətnlərini əhatə etdiyi görünür. Türkiyədə təkə həll kitabında mətnlərin oxunması və kitabçanın yazılması yoxdur. Ön oxu və hazırlıq işləri də daxil olmaqla, əksər kitablarda rast gəlinən xüsusiyyətdir. Türkcə kitablardakı oxu mətnlərində yalnız öyrənmə öncəsi və ya hazırlıq hissəsinə daha az yer verildiyi görünür. Dərsliklərdə oxu vasitəsi kimi iki vəziyyətə rast gəlinmişdir. Bunlar sətirlərin və ya seriyaların nömrələnməsi və naməlum sözün nömrələnməsi və mətndəki yerinə ən yaxın haşiyəyə qoyulmasıdır. Ana dili təhsilinin bir hissəsi lüğət tədrisidir. Bu baxımdan dərsliklərin buna uyğun hazırlandığı və onların əksəriyyətində lüğətin tədrisi ilə bağlı fəaliyyətlərin yer aldığı görünür. Dil tədrisində müzakirə olunan mövzulardan biri də qrammatika olmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ölkəmizdə onun öyrədilməli olub-olmaması, necə öyrədilməsi kimi suallar tez-tez müzakirə olunur. Bunun türk dərsliklərində də öz əksini tapdığı görünür. Qrammatik qaydaların izahı və nümunələri türkcə kitablarda qismən yer alır. Lakin qrammatika qaydaları və fəaliyyətləri digər ölkələrin, demək olar ki, bütün kitablarında yer alıb.

ƏDƏBİYYAT

1. Demir C., Yapıcı M. Ana dili olaraq Türkçenin öğretimi ve sorunları // Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (2), 2007, s.177-192.
2. Deniz K., Kan, Ç. Dil eğitimi ve demokrasi // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, №54, 2006, s.101-112.
3. Güven Ç., Aydın A. Yenilenmiş bloom taksonomisinin bilişsel süreç boyutuna göre 8. sınıf fen ve teknoloji dersi öğretim programında bulunan soruların incelenmesi // Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi, 2 (1), 2017, s. 87- 106.
4. Nunley K.F., Evin Gencil İ. Katmanlı program®: ilkeler, planlama, uygulama ve değerlendirme // Mersin University Journal of the Faculty of Education, 15 (2), 2019, s. 349-362.
5. TDK. Eğitim terimleri sözlüğü, 1974.
6. Tertemiz N., Ercan İ., Kayabaşı Y. Ders kitabı ve eğitimdeki önemi. In L. Küçükahmet, (Eds.), Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu. Nobel Yayınevi, 2011, s. 34-66.
7. Uyar Y. Türkçe öğretiminde kültür aktarımı ve kültürel kimlik geliştirme. Unpublished M Ed. Thesis, Ankara: Gazi University, 2017.
8. Yılmaz N. Öykü anlatma tekniğinin Türkçe öğretiminde etkin bir yöntem olarak kullanılması: Çocuk kitaplarının dinleme-anlama becerilerini geliştirme aracı olarak kullanılması. 2. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, 2006, s. 99-104.
9. Caner M., Kurt B. Textbook evaluation approaches, ZfWT, 12 (1), 2020, s. 365-382.
10. Erbaş A. K., Alacacı C., Bulut M. A comparison of Turkish, Singapore and American mathematics textbooks. Educational Sciences: Theory & Practice, 12 (3), 2012, s. 2311-2330.
11. Graves K. Designing language courses. Newbury House, 2002, 308 s.
12. Hakkinen K. Suomalaisen oppikirjan vaiheita. Suomen tietokirjailijat ry, 2002, 94 s.
13. Kalmus V. What do pupils and textbooks do with each other?: urnal of Curriculum Studies, 36 (3), 2004, s. 469-485.
14. Kılıç A., Seven S. Subject area textbook review. Pegem A Yayıncılık, 2006.
15. MEB. Ministry of national education, textbooks and educational tools regulation, 2016/<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120912-2.htm>
16. MEB. Turkish Course Curriculum (Primary and Secondary Schools 1,2,3,4,5,6,7 and 8th Grades). Ministry of National Education, 2019, <http://ttkb.meb.gov.tr/www/haftalik-ders-cizelgeleri/kategori/7>
17. Oğuzkan F. Educational terms dictionary. Emel Matbaacılık, 1993.
18. Pingel F. Unesco Guidebook on textbook research and textbook revision 2nd revised and updated edition. UNESCO, 2010.
19. Sheldon L. Evaluating ELT textbooks and materials. ELT Journal, 42(4), 1988, s.237-46.
20. Wagener A. Deutschbuch 6 sprach-und lesebuch. Cornelsen, 2014.
21. Wigfield A., Guthrie J. T., Tonks S., Perencevich K.C. Children's motivation for reading: Domain specificity and instructional influences. The Journal of Educational Research. 97 (6), 2004, s. 299-309.

Резюме

Али Хидает Кадемли

Вклад учебников родного языка в базовые языковые навыки в начальной школе

Статья посвящена роли учебников в изучении языка в начальной школе. Ребенок, который в первые годы жизни начинает свою образовательную жизнь с понимания основных компонентов родного языка, начинает изучать звуковые, грамматические и семантические особенности через уроки родного языка в школе. Обучение родному языку, которое направлено на то, чтобы учащиеся приобретали языковые и умственные навыки аудирования / наблюдения, разговорной речи, чтения и письма, которые они могут использовать на протяжении всей своей жизни, а также на личное и социальное самосовершенствование и эффективное общение, на самом деле является частью образования, процессом, который влияет на личность человека, на то, как он воспринимает мир и

свой уровень, словом, на свою жизнь, на то, что он обещает или к чему стремится. В школе развиваются речевые и аудирующие навыки, которые ребенок начинает приобретать путем усвоения, к которым добавляются навыки чтения и письма, и, таким образом, дополняются компоненты компетенции в обучении родному языку. Обучение, называемое целенаправленной аккультурацией, направлено на достижение наивысшего уровня языковых компонентов. Цель этого исследования – определить вклад учебников родного языка для начальной школы в базовые языковые навыки. Национальная образовательная политика напрямую связана с социальной, культурной, экономической и интеллектуальной структурой стран. Он воплощен в таких элементах, как практика и документы, и отражается в школах, классах и классах через учебную программу. Чтобы эффективно использовать родной язык, необходимо обладать четырьмя основными языковыми навыками (чтение, письмо, аудирование и говорение). Овладение базовыми языковыми навыками является одновременно причиной и следствием хорошего изучения родного языка. Поэтому следует применять целостный подход к обучению основным языковым навыкам. Правильное или плохое развитие одного из этих четырех навыков отрицательно сказывается на других навыках.

Ключевые слова: образование на родном языке, начальная школа, базовые языковые навыки, ученик, компонент, общение

Summary

Ali Hidayet Kademli

Contribution of Native Language Textbooks to Basic Language Skills In Primary School

The article is devoted to the role of textbooks in language learning in primary school. A child who, in the first years of life, begins his educational life with an understanding of the main components of his native language, begins to study sound, grammatical and semantic features through native language lessons at school. Native language teaching, which aims to ensure that students acquire the linguistic and mental skills of listening/observing, speaking, reading and writing that they can use throughout their lives, as well as personal and social self-improvement and effective communication, is actually part of education, a process that affects a person's personality, how he perceives the world and his level, in a word, his life, what he promises or what he aspires to. The school develops speech and listening skills, which the child begins to acquire through assimilation, to which reading and writing skills are added, and, thus, the components of competence in teaching the native language are supplemented. The training, called purposeful acculturation, is aimed at achieving the highest level of language components. The purpose of this study is to determine the contribution of native language textbooks for primary school to basic language skills. National educational policy is directly related to the social, cultural, economic and intellectual structure of countries. It is embodied in elements such as practice and documents, and is reflected in schools, classrooms and classrooms through the curriculum. To use your native language effectively, you need to have four basic language skills (reading, writing, listening and speaking). Mastering basic language skills is both a cause and a consequence of learning your native language well. Therefore, a holistic approach to teaching basic language skills should be applied. The correct or poor development of one of these four skills negatively affects the other skills.

Keywords: native language education, primary school, basic language skills, student, component, communication

Redaksiya heyətinin üzvü Ps.ü.f.d., dos. Cavadov Rövşən Əli oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.